

ՀԱՊԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ

ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
HAIA-3

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ
ХАИА-3

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2019
ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2019

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ-3

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
3

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան (պատասխանատու խմբագիր), Ջուստո Թրաինա, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տոնասյենտեան, Պիտեր Փաուրի

Editorial Board

Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Gregory Areshyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (associate editor), Patrick Donabédian, Mihran Galsyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Редакционная коллегия

Павел Аветисян (главный редактор), Левон Абрамян, Тамар Айрапетян, Григорий Арешян, Рубен Бадалян, Мигран Галстян, Торг Далалян (ответственный редактор), Патрик Донабедян, Петер Кауи, Тео ван Линт, Арутюн Марутян, Армен Петросян, Гамлет Петросян, Гагик Саргсян, Адам Смит, Джусто Траина, Лори Хачадурян

Համարի խմբագիրներ՝

Տորք Դալալյան, Ռոման Հովսեփյան, Աստղիկ Բաբաջանյան

Volume editors:

Tork Dalalyan, Roman Hovsepyan, Astghik Babajanyan

Редакторы выпуска:

Торг Далалян, Роман Овсепян, Астхик Бабаджанян

- Հ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3: /
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Տ. Դալալյան, Ռ. Հովսեփյան,
Ա. Բաբաջանյան, – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2019. – 252 էջ: (Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 3):

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 3-րդ հատորն ընդգրկում է երիտասարդ և փորձառու հետազոտողների հոդվածներ, որոնք վերաբերում են վաղ և միջնադարյան հնագիտությանը, ավանդական ծեսին, բանավեժանին ու աշխարհայացքային ընկալումներին, խորհրդային և ետխորհրդային շրջանի մարդաբանությանն ու մշակութաբանությանը, ինչպես նաև արդի աշխարհաքաղաքական խնդիրներին: Ժողովածուն օգտակար կարող է լինել Հայաստանի և հարակից երկրների պատմությանը, մշակույթով ու քաղաքագիտությանը զբաղվող հետազոտողների, ինչպես նաև հայագիտության ամենալայն ու բազմազան խնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՆՐՈՒՅԹՆԵՐ

Ա. Ա. Բորոխյան

Վիշապ կոթողներն՝ ըստ Ատրպետի արխիվային նյութերի 8

Մ. Ս. Շախմուրադյան

«Անապատի օդապարուկների» կառուցվածքի և ձևերի քննություն 21

Ա. Կ. Ջուհարյան

Վանակատի հույժի օգտահանման սկզբունքները
բրոնզի դարում՝ ըստ ՀՀ տարածքից գտնված նմուշների
PXRFX վերլուծության տվյալների 36

Տ. Է. Հարությունյան

Քարաշամբի հնավայրի նորահայտ շքասեղների
ժամանակագրությունը և տիպաբանությունը 47

Բ. Վ. Վարդանյան

Կուր-արաքսյան միջագետքի ուշբրոնզեդարյան դամբանային
համալիրների սոցիալ-ժողովրդագրական վերլուծության
խնդիրներն՝ ըստ Լճաշենի տվյալների (մ. թ. ա. 16–13-րդ դդ.) 65

Ռ. Ա. Հովսեփյան

Բուսական մնացորդներ Մաստարա–3 հնավայրի
անտիկ դարաշրջանի կարասային թաղումներից 79

ՄԻՋՆԱԴԱՐ

Տ. Ս. Դալայյան

Դիտարկումներ՝ 13-րդ դարում երաժշտական գործիքներին
առնչվող աշխարհայացքային ընկալումների վերաբերյալ 92

Դ. Հ. Միրիջանյան, Ս. Հ. Աղայան

Դիտարկումներ Գլխունյաց իշխանների տիրույթների մասին՝
ըստ արձանագիր և մատենագիր աղբյուրների 106

Ա. Լ. Գրիգորյան

Սոթք–1 ամրոցը և Դվին-Պարտավ
առևտրական ճանապարհի սոթքյան հատվածը 117

Ա. Ա. Բարաշանյան, Ք. Զ. Ֆրանկլին

Միջնադարյան մշակութային լանդշաֆտը Վայոց ձորում՝
Մետաքսի ճանապարհի համակարգում 125

Ա. Ա. Մարտիրոսյան

Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով
հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների
տնտեսական բաղադրիչի շուրջ 137

Ե. Ե. Վասիկևա

Եկեղեցիների տապանաբակերի և վանական գերեզմանատների
հնագիտական ուսումնասիրությունն արդի Ռուսաստանում 148

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՃԵՍ ԵՒ ԲԱՆԱՐԿԵՍՏ

Ն. Խ. Վարդանյան

«Թագվորի մեր, դու՛րս արի» հարսանեկան կատակերգի հորինվածքը
և գործառնականությունը ծեսում 160

Ն. Յ. Խաչատրյան

Երաժշտաբանահիւսական տարբեր ժանրերի փոխազդեցութիւնն
ու փոխներթափանցումը հայ ժողովրդական օրօրներում 173

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԵՒ ԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Միքայելյան

Բանտի մշակութային մարդաբանությունն՝
ըստ Փարաջանովի ստեղծագործությունների 186

Հ. Մ. Մուրադյան

Մշակույթի տները խորհրդային և ետխորհրդային
Հայաստանում. ժառանգականությունը, գործառության
և իմաստային փոխակերպումները 194

Ա. Ն. Նալբանդյան

Թուրքիայի մշակութային քաղաքականությունը Վրաստանում 204

ՍՓՅՈՒՌՔՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ա. Գ. Անդրիկյան

Կ. Պոլսի պատրիարքարանի ներկայիս իրավիճակը 215

Հեղինակների մասին 224

ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3

II

ՄԻՋՆԱԴԱՐ

Արսեն Մարտիրոսյան
ՀԱԽ

ԴԱՇՏԱԴԵՄԻ ԱՄՐՈՑԻ 2015 ԹՎԱԿԱՆԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐՈՎ ՋԱՅՏՆԱԲԵՐՎԱԾ ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ՔԱՐԵ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴԻՉԻ ՇՈՒՐԸ

2015 թ. ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախումբը (ղեկավար՝ պ. գ. թ. Հ. Ա. Մելքոնյան) պեղումներ իրականացրեց ՀՀ Արագածոտնի մարզի Դաշտադեմ գյուղի տարածքում գտնվող ամրոցի շրջակայքում¹: Պեղումների արդյունքում, ի թիվս այլ գտածոների, հայտնաբերվեցին տնտեսական և կենցաղային նշանակության քարե առարկաներ²:

Սույն հոդվածի նպատակն է՝ անդրադառնալ պեղածո քարե իրերի հետազոտությանը, տնտեսական և կիրառական նշանակությանը՝ դրանք համադրելով համաժամանակյա այլ հնավայրերի գտածոների հետ: Միաժամանակ, դա հնարավորություն է տալիս վերականգնելու ամրոցում տեղական կյանքի որոշ կողմերը և արտադրության հիմնական ուղղությունները:

*Հիմնաքաներ*³ սանդ, հավանգ, երկանք, տնտեսություն, մթերքի վերամշակություն, գինեգործություն, ջուլհակություն:

Ներածություն

Միջնադարում Դաշտադեմի ամրոցը կարևոր դիրք է գրավել Անի մայրաքաղաքի պաշտպանական համակարգում: Ամրոցի միջնաբերդը հիմնվել է 10-րդ դարում, ապա՝ 12–14-րդ դդ. համալրվել կիսաբլուր աշտարակներով ու օղակվել առաջին պարսպաշարով: 1812-ին Երևանի Հուսեյն Բոլի Խան Ղաջարը կառուցում է ամրոցի երկրորդ պարսպաշարը, որն իր մեջ ընդգրկում է միջնադարյան ողջ համալիրը³:

Մոնղոլական արշավանքներից հետո ամրոցը, կորցնելով իր պաշտպանական նշանակությունը, շարունակում է գոյատևել իբրև սովորական բնակավայր, ինչի մասին վկայում են 2015 թ. պեղումներով հայտնաբերված՝ 15–19-րդ դարերի բնակելի և տնտեսական համալիրները⁴:

Դաշտադեմից հայտնաբերված քարե գործիքները միջնադարյան Հայաստանի տնտեսության որոշ բնագավառներում կարևոր տեղ են զբաղեցրել: Ընդհանուր առմամբ, դրանց ուսումնասիրությունը սկսվել է դեռևս 20-րդ դարի

¹ Այս պեղումների մասին մանրամասն տե՛ս Melkonyan et al. 2017, 263–292.

² Նյութերը տրամադրելու և գծանկարները պատրաստելու համար իմ խորին շնորհակալությունն եմ հայտնում Դաշտադեմի արշավախմբին և ճարտարապետ Սոսե Աղայանին:

³ Melkonyan et al. 2017, 264–266.

⁴ Melkonyan et al. 2017, 266–267, 274.

կեսին: Վերջիններիս գործառնությանն նշանակության, տիպաբանության և այլ հարցերով զբաղվել են Ժ.Դ.Խաչատրյանը, Հ.Ս.Եսայանը, Ս.Գ.Հորոսյանը, Հ.Վ.Բեգլարյանը և ուրիշներ, որոնց շնորհիվ այսօր հնարավոր է դառնում կատարել քարե իրերի տիպաբանական վերլուծություն:

Աղացքարեր

Դաշտադեմում հայտնաբերվել են հինգ տեսակի աղացքարեր՝ *սանդ, դինգ, հավանգ, փառապան* և *երկանք*: Սրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր յուրահատուկ գործառնությամբ: Աղացքարերն, ընդհանուր առմամբ, նախատեսված են ընդեղեն, սերմեր և այլ նյութեր աղալու կամ մանրելու համար:

Սանդ: Դաշտադեմ ամրոցի բազալտե (սևակուճ) սանդերն⁵ ի հայտ են գալիս տնտեսական կառույցներին (թոնիր, հոր) կից՝ 12–14-րդ և 15–19-րդ դարերով թվագրվող շերտերից:

Ուսումնասիրել ենք չորս սանդ⁶, որոնք, ըստ ձևի, բաժանել ենք երկու տիպի.

ա) տիպը ներկայացված է երեք օրինակով: Դրանցից մեկն ամբողջական է [նկ.1, էջ 241], սակայն երկարատև օգտագործումից՝ ակոսի ստորին հատվածը մաշված, կոտրված է՝ առաջացնելով միջանցիկություն: Պահպանվել է այս օրինակի սանդաքարը՝ տոռնը: Նմանատիպ սանդեր հայտնաբերվել են Հայաստանի տարբեր հուշարձաններից՝ Դվինից, Գառնիից. դրանք, առաջին հերթին, օգտագործվում էին ձավարեղեն պատրաստելու, աղը մանրելու և կենցաղային այլ նպատակներով⁷: Այս տիպի երկրորդ օրինակը կողային մասում կոտրված է, սանդակոսի հատակը՝ երկարատև օգտագործումից մաշված [նկ. 2, էջ 241]: Նույն տիպին է պատկանում կլոր, զանգվածեղ նստուկով օրինակը, որը ևս բազալտից է՝ շրջանաձև, կոտրված: Բազալտե սանդի մնացորդ ենք համարում դեկորատիվ մշակմամբ քարե շրջանաձև, սակայն կիսով չափ պահպանված իրը [նկ.3, էջ 241]:

բ) տիպը: Սանդերից չորրորդը տուֆից է [նկ. 4, էջ 241], որը հայտնաբերվել է եկեղեցու մոտից, և իր չափերից ու ձևից ելնելով՝ ենթադրում ենք, որ նախապես եկեղեցու քար է եղել: Սանդի հատակին պահպանվել են կրաշաղախի հետքեր, որոնց առկայությունը վկայում է սանդի երկարատև օգտագործման և մաշվածության մասին:

Ըստ երևույթին, այս երկու տիպերի նշված չորս օրինակների հիմնական գործառնությամբ ձավարի մշակումն է եղել, իսկ այլ տեսակի մթերք մշակելու համար կարող էին բազալտե սանդի փոխարեն օգտագործվել տուֆե կամ կրաքարե գործիքներ:

⁵ Սանդերը կիրառվում էին ցորենի թեփը լրիվ կամ մասնակիորեն հեռացնելու համար, ինչը հարկավոր էր բարձրորակ ալյուր ստանալու համար, մանրամասնորեն տես Բեգլարյան 2014, 67–68:

⁶ Միջնադարյան սանդերի հիմնական բաղադրամասերի և դրանց՝ անտիկ շրջանի օրինակների տարբերությունների մասին մանրամասն տես Բեգլարյան 2014, 78–79:

⁷ Պետրոսյան 1988, 107, աղ. LVIII/2–8:

Դիմագ: Հայտնաբերվել են մեծ չափերի՝ տուֆե երկու դինգ⁸ [նկ.5,6, էջ241], որոնք, ըստ էության, նույն գործառնություն էին կատարում, ինչ սանդերը, սակայն օգտագործվել են նաև յուզատու և եթերային բույսերի մշակման համար: Սրանք երկարաձգված, մի կողմում շրջանաձև, մյուս կողմում՝ նեղացող գործիքներ են, որոնց մակերեսին ակոս է արված՝ նախատեսված ձավարի կամ այլ տեսակի մթերքի տրորման կամ ծեծման համար: Մի դինգը կոտրված է ստորին հատվածում, մյուսը՝ վերին ծեծման շրջանում:

Հավանգը, բացի ձավարից և հացահատիկային մշակաբույսերից, գործածվել է նաև կանեփ, տզկանեփ, կանրջակ, ընկույզ, սակավադեպ՝ ձմերուկի ու սելիի չորացրած սերմեր մանրելու համար⁹:

ա) Հավանգների առաջին խմբում ընդգրկված են տուֆե, վերին մակերեսի կենտրոնում՝ շրջանաձև, ոչ այնքան խորը ակոսով, փոքր-ինչ բեկոտված, տարբեր չափերի, սակայն ձևով նույնատիպ գործիքներ: Սրանցից մեկը ձվաձև է, կենտրոնում՝ շրջանաձև ակոսով: **Խուսմբն** առանձնանում է տուֆե հավանգի երկու օրինակով, որոնք ձվաձև են թե՛ ծավալով, թե՛ ակոսի ձևով: Միայն թե երկուսի դեպքում էլ ստորին հատվածը ավելի նեղ է և զանգվածեղ, քան վերնամասը, որը փոքր-ինչ ավելի տափակ է և լայն [նկ.7, էջ241]:

բ) Հավանգների երկրորդ խմբում ընդգրկվել ենք Դաշտադեմի հավանգների մեջ չափով, ձևով և գործառնությամբ առանձնացող տուֆե մի նմուշ, որը, թերևս, նախատեսված է եղել օժանելիք պատրաստելու համար [նկ.8, էջ241]. այն ունի համեմատաբար ավելի փոքր, ոչ այնքան խորն ակոս, որի ստորին մասով մինչև կողային հատվածը արված է միջանցիկ ելուստ: Հավանական է, որ դա արված է բույսերի կամ մթերքի յուզային մասը զատելու համար¹⁰:

Հատկանշական է, որ հավանգների հետ չեն հայտնաբերվել սանդաքաքեր. հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հավանգն ավելի փխրուն է, քան բազալտե սանդը՝ հակված ենք համարելու, որ հավանգի մեջ մթերքը ծեծվել է ոչ թե քարե, այլ փայտե տրորիչով:

Տառապան: Մա մթերքի վերամշակման համար նախատեսված առարկա է¹¹, որի եզրերն ավելի հաստ են, ունի գոգավորություն, իսկ կենտրոնում արված է միջանցիկ ելուստ [նկ.9, էջ241]: Այս իրը բազալտից է. դրանով հնարավոր

⁸ Սրանք գործում են միայն ոտքի ուժով: Այժմ հին ձևով Վայոց ձորում և այլուր սրանք հաստատվում են թոնրատան պատի տակ: Շուրջ 2մ երկարության փայտե հաստ լծակի ծայրին ամրացված է քարե *սանդիպրոնը* (*սանդաքար*): Լծակի ծայրին ոտքը դնելով ու ճնշելով՝ վեր էր բարձրացվում ծանր քարը և բաց թողնվում սանդի մեջ լցված հատիկի վրա: Ձավար ծեծելու այս եղանակը կատարվում է մե՛կ աջ, մե՛կ ձախ ոտքով, ըստ որում ծեծողը երկու ձեռքով բռնում է գլխավերևում գտնվող լծաձողից և մի տեսակ պարային դիթմիկ շարժում կատարում [տե՛ս Բդոյան 1972, 15–16, նկ. VIII]:

⁹ Այդ ամենն արվել է հետևյալ կերպ. հատիկները նախապես կավամաններում բովել են, ապա սանդերի մեջ կամ սալ քարերի վրա՝ մակույկաձև ու գնդաձև որձաքարերով տրորել: Ստացված զանգվածի վրա, որը կոչվում էր անուշուրթ, խին կամ խեղեթ, տաք ջուր են լցրել և խառնել, մինչև որ յուզային մասը բարձրանար ջրի երես, որտեղից այն շերտիներով հավաքել են: Այս աշխատանքը կանայք են կատարել [տե՛ս Հոբոսյան 2007, 30]:

¹⁰ Ըստ Ս.Գ. Հոբոսյանի բանավոր հաղորդման (17.05.2017):

¹¹ Melkonyan et al. 2017, 268, fig.6/4.

էր թե՛ հացահատիկային, թե՛ յուղատու մշակաբույսերի վերամշակումն այնպես, ինչպես բազալտե սանդի դեպքում: Այսօրինակ *դատապան, որը թվագրվում է 3-րդ դարով*, հայտնի է Ջելզգմայի (Եփրատի ավազան) 2002թ. պեղումներից¹²:

Երկանք: Վաղ միջնադարից սկսած ի հայտ են գալիս վերին հարթ մակերես ունեցող աղացքարերը, որոնք կիրառությունից դուրս են մղում ավելի քիչ արդյունավետությամբ հայտնի *աղորիքներին*¹³: Այսպիսի երկանքներ հայտնի են միջնադարյան մանրանկարներում և ազգագրական նկարագրություններում¹⁴: Երկանքները կազմված են ներքին հարթ աղացքարից՝ կենտրոնում երկաթյա *սոնի*ով և վերին աղացքարից՝ կենտրոնում ելուստով: Աղացքարն անցնում է *դատապարակի* սոնու վրայով և պտտվում շնորհիվ փոքր փայտե կոթառի, որն ամրացվում էր կլոր 2,5 – 3 սմ տրամագծով և 3 սմ խորությամբ անցքի մեջ¹⁵:

Երկանքի առավել պարզունակ և նախնական տարբերակը՝ աղորիքն, աշխատում էր ետ ու առաջ տանելու՝ հատիկները տրորելու-սղկելու միջոցով, մինչդեռ երկանքն գործում է առանցքի շուրջը պտտելով՝ հատիկները մանրելու, լոսելու եղանակով: Իր վերջնական ձևն ընդունելուց հետո՝ միջնադարում և մինչև մեր օրերը, երկանքը կառուցվածքային էական փոփոխություններ չի կրել¹⁶:

Դաշտադեմի երկանքներն իրենց կառուցվածքային առանձնահատկություններով լիովին համապատասխանում են միջնադարյան Հայաստանում օգտագործված աղացքարերին¹⁷: Դաշտադեմի ամրոցի 2015թ. պեղումներով հայտնաբերված երկանքների մեջ առկա են թե՛ վերին, թե՛ ստորին աղացքարեր:

ա) Վերին աղացքարերը շրջանաձև, կենտրոնում ելուստով, տափակ բազալտե իրեր են: Հավաքածուում առանձնանում է երկանքի վերին աղացքարի կոտրված օրինակը [նկ. 10, էջ 242], որն ունի եզրային միջանցիկ ելուստ՝ նախատեսված *լիսեռի* ամրացման համար: Այս ելուստի շնորհիվ հստակ կարող ենք ասել, որ գործ ունենք վերին աղացքարի հետ: Աղացքարերը սովորաբար կառուցվածքով իրարից գրեթե չեն տարբերվում:

Վերին աղացքարին բնորոշ հատկանիշներ ունի բազալտե խիստ բեկոտված երկանքը [նկ. 11, էջ 242]: Դատելով կենտրոնի ելուստի շուրջ եզերվող հաստ պարանոցի պահպանված մասի չափերից՝ կարելի է եզրակացնել, որ այն

¹² Կենտրոնում միջանցիկ ելուստով և վերին մակերեսը՝ գոգավոր այս աղացքարերն ունենի սոնի, որը պահպանում էր ստորին և վերին աղացքարերի հավասարակշռությունը: Դրա շնորհիվ վերին քարը բարձրանում և իջնում էր՝ ապահովելով տարատեսակ մթերքի վերամշակություն [տե՛ս Parton 2013, 314–315, Fig. 20a, Q16]:

¹³ Այս երկանքները ներառվում են Ժ. Խաչատրյանի տիպաբանման երկրորդ խմբում [տե՛ս Խաչատրյան 1964, 264, 273, 274]:

¹⁴ Минасян 1978, 103–104, табл. 1, 15, 16.

¹⁵ Տե՛ս Եսայան 1986:

¹⁶ Բեգլարյան 2014, 34, տախտ. 2, նկ. 2, 3:

¹⁷ Միջնադարյան երկանքները որձաքարից կամ սևակուճից պատրաստված կլոր քարեր են, որոնց տրամագիծը տատանվում է 0,45–0,60 մ միջև: Վերին քարի մեջտեղում կա կլոր կամ ձվաձև անցք, եզրին ամրացված է ուղղահայաց բռնակը: Ստորին աղացքարի կենտրոնում ամրացված է սոնի, որի վրա էլ անցքով հագնում է վերին աղացքարը [տե՛ս Բեգլարյան 2014, 34]:

եղել է կոնաձև: Կոնաձև և ստորին մակերեսում գոգավոր վերին շարժական աղացքարերն առաջացել են մ.թ.ա. 1-ին դարում և օգտագործվել մինչև վաղ միջնադար (5–7-րդ դդ.): Աղացքարի ստորին մակերեսին արված է շեղանկյուն ակոս, որի նպատակն, ըստ էության, եղել է խոշոր հատիկավոր կամ այլ տեսակի սննդամթերք աղալը կամ մանրացնելը: Այս երկանքների՝ ասպարեզից դուրս մղվելուց հետո գործածության մեջ են մտնում հարթ, շփվող մակերեսով ստորին և վերին աղացքարերով երկանքները, որոնք օգտագործվել են մինչև մեր օրերը¹⁸: Անտիկ երկանքների օրինակներ գտնվել են Հացառատի (5–6-րդ դդ.), Այգեվանի (5–7-րդ դդ.) բնակավայրերից¹⁹:

Ուշագրավ օրինակ է երկանքի մի բեկոր [սկ.12, էջ 242], որի պահպանված մասի կողային մակերեսին արված է կլոր անցք: Կարծում ենք, որ այդ անցքին ամրացվել է երկաթե կամ փայտե բռնակը՝ աղացքարը պտտելու համար: Հետևաբար կարելի է այն համարել վերին աղացքար:

բ) Ստորին աղացքարի խմբին են պատկանում կոտրված և դրա հետևանքով ենթադրյալ *կոթառ* չունեցող օրինակները: Այս երկանքներն իրենց գուգահեռներն ունեն «Ջաքարի բերդ» բնակատեղիի 3-րդ խմբի²⁰, Աղստևի հովտի միջնադարյան հնավայրերից հայտնաբերված երկանքների 1-ին տիպի²¹, Հացառատի²², Բերքաբերի²³, Գառնիի²⁴, Դվինի²⁵ օրինակներում:

Այս խմբին է պատկանում ստորին աղացքարի մի օրինակ [սկ.13, էջ 242], որն, ի տարբերություն մյուսների, կենտրոնի ելուստին կից՝ աշխատող մակերեսին, ունի ակոս՝ նախատեսված երկաթյա *տապարակի* համար: Այսպիսի աղացքարեր հայտնի են Այգեվանից, Դվինից, Գառնիից և Արտաշատից²⁶:

Բացի բազալտե երկանքներից՝ հայտնաբերվել է նաև տուֆե մի աղացքարի բեկոր, որի միջանցիկ ելուստին կից՝ ողորկ մակերեսից արված է ակոս, որն էլ, կարծում ենք, որ աղացքարի համար է: Այս աղացքարի²⁷ [սկ.14, էջ 242] կենտրոնում շատ լավ պահպանված է *տապարակի* կամ *տուփանի* փոսիկը: Այս օրինակ աղացքարեր հայտնի են Սոթքից և Մեղրաձորից. նախատեսված են եղել հանքաքարը փշրելու-մանրելու համար: Սակայն, ի տարբերություն Սոթքի և Մեղրաձորի օրինակների, Դաշտադեմի գտածոն չի օգտագործվել որպես շինաքար՝ պահպանված մասում կլոր տրամագծի շնորհիվ:

¹⁸ Խաչատրյան 1964, 264, 273, 274:

¹⁹ Տիրացյան 1963, 109:

²⁰ Асатрян 2005, 64–65.

²¹ Есаян 1992, 133–134.

²² Տիրացյան 1963, 109:

²³ Есаян 1985, 95–96.

²⁴ Առաքելյան, Կարախանյան 1962, 63, նկ.19; Պետրոսյան 1988, 107, աղ. LX 1–5:

²⁵ Ղաֆադարյան 1952, նկ.154:

²⁶ Այս ակոսներում տեղադրվել է երկաթյա *տապարակը*՝ միջանցիկ ելուստով, որի տրամագիծը ավելի մեծ էր երկաթյա սոնու տրամագծից, և դրա շնորհիվ վերին աղացքարը չէր տատանվում պտտելիս, այլ իր առանցքի նկատմամբ ամուր էր [տե՛ս Есаян 1992, 56. լուս.3, 5, 7; 57. լուս. 1, 2; 57, լուս.5; 136]:

²⁷ Տե՛ս Բեգլարյան 2014, 38–39:

Կենցաղային քարե այլ իրեր

Դաշտադեմի պեղումներով հայտնաբերված քարե մյուս առարկաները ներկայացված են առանձին:

Խցանաքար: Դասակարգվում են երեք խմբերում.

ա) խմբում ներառված են տափակ, վերին մակերեսի կենտրոնում ուռուցիկ, երբեմն՝ անմշակ խցանաքարեր: Երկու օրինակներից մեկը տուֆից է՝ կոտրված [նկ. 15, էջ 242], որը մակերեսի կենտրոնում ուռուցիկ է, և երևում են մշակման հետքեր: Երկրորդ օրինակը *պեղիկ* քարից է, բեկոտված վիճակում:

բ) խմբին է պատկանում ավելի փոքր, շրջանաձև տուֆե կափարիչը՝ կենտրոնում միջանցիկ ելուստով [նկ. 16, էջ 242]:

գ) խմբով կարելի է առանձնացնել երկու օրինակ, որոնցից մեկն անմշակ տափակ թերթաքար է: Մյուս օրինակը բազալտից է, որի միջնամասը փոքր-ինչ կոր է, կոտրված, դրսային մակերեսը պատված է սպիտակ կավի շերտով: Այս կափարիչը գինու կարասը ծածկելու համար է, ինչի մասին վկայում է դրա կենտրոնում առկա ելուստը, որը կարող էր նախատեսված լինել գազերի դուրս մղման համար: Ինչպես այս, այնպես էլ վերոնշյալ կափարիչները, բացառությամբ մեկի, ըստ ամենայնի, օգտագործվել են կարասները ծածկելու համար²⁸: Սակայն ՀՀ-ում՝ թե՛ վաղ շրջանի, թե՛ միջնադարյան հուշարձաններում (Էջմիածին²⁹) գտնված՝ գինու կարասի այլ խցանաքարերը՝ ոչ միշտ է, որ միջանցիկ ելուստներ ունեն:

դ) խմբով առանձնացրել ենք սնկակերպ կառուցվածքով տուֆե մեկ խցան [նկ. 17, էջ 242]: Այս խցանաքարն, ամենայն հավանականությամբ, եղել է ավելի փոքր կուժի խուփ: Չի բացառվում նաև *աղորիքի* կամ *հավանգի* համար որպես *վարսանդ* օգտագործվելու տարբերակը:

Ծեծիչ: Նախատեսված է տրորելու համար [նկ. 18, էջ 242]. ստորին՝ բռնակի հատվածում ավելի հարթ է և զանգվածեղ, քան վերին մասում, որն ավելի ողորկ է: Սակայն միանշանակ որոշել, թե ինչ էին դրանով մշակում, հնարավոր չէ: Այդպիսի ծեծիչներ հայտնաբերվել են Գլաձոր-Թանահատ վանական համալիրի պեղումներից³⁰:

Կուկիչ: Սրանց մեջ առանձին խումբ են կազմում տուֆե [նկ. 19, էջ 242] և խեցեղեն փոքր իրերը, որոնց հիմնական գործառույթը կարող էր փայտի և կաշվի մշակումը լինել³¹: Չի բացառվում նաև, որ նման իրերը միջնադարում օգտագործված լինեին կավե անոթները հարթեցնելու, արտաքին երեսները փայլեցնելու համար³²: Նմանատիպ իրերի առկայությունը Դաշտադեմում վկայում է, որ այդտեղ եղել են արհեստավորներ, որոնք ոչ միայն պատրաստում էին տուֆե և բազալտե գործիքներ, այլև ավելի բարձրորակ, լավ հղկված քարե առարկաներ:

²⁸ Ս. Գ. Հորոսյան, բանավոր հաղորդում (մայիս 2017):

²⁹ Барданян и др. 2012, 125.

³⁰ Ղարիբյան 1983, 77:

³¹ Խեցուց պատրաստված նմանատիպ առարկաները ծառայում էին որպես գործիք կաշեգործության մեջ [տես Բաբաջանյան 2015, 94]:

³² Առաքելյան, Կարախանյան 1962, 63:

Մանածագործական իրեր: Սրանց թվում ընդգրկված են ջուլիակի՝ մեկ ամբողջական և մեկ կտորված դագգախի *կախիկներ* [սկ. 20, 21, էջ 242], որոնք իրենց զուգահեռներն ունեն միջնադարյան այլ հնավայրերից հայտնաբերված հավաքածուներում³³: Միջանցիկ անցքով առարկաները (տրամագիծը՝ 8–10 սմ, հաստությունը՝ 1 – 1,5 սմ) ծառայել են որպես *ծանրոց-կախիչ*, այսինքն՝ *խիլի* գլուխ՝ տնային պայմաններում բրդից թել մանելու համար³⁴:

Փրկը: Դաշտադեմի քարե գտածոներում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի տուֆե *փրեկը*, որն օգտագործվել է վառարանի ծխի դուրս մղման համար [սկ. 22, էջ 242]: Լայնացող հատվածում փքելքը մրոտված է, ինչը վկայում է երկարատև օգտագործված լինելու մասին. դրա հետ անհրաժեշտ կլինեն եղեգնյա փողի կիրառումը:

Կշռաքար: Սրանք բազալտե կլոր երկու գլաքարեր են: Ամենայն հավանականությամբ, կիրառվել են կամ որպես կշռաքար³⁵, կամ որպես պարսաքարեր ռազմական գործողությունների ժամանակ³⁶ [սկ. 24, էջ 242]:

Դաշտադեմի պեղումներով հայտնաբերվել են իրեր [սկ. 23, էջ 242], որոնք կոսածն, երկու սմ բարձրությամբ առարկաներ են՝ ստորին մակերեսին փոսիկներով³⁷: Դրանց նշանակությունը և գործածությունը կպարզվի ավելի մեծ թվով նմանատիպ իրերի հայտնաբերման և գտնվելու հանգամանքի առկայության պարագայում:

Եզրահանգումներ

Առկա տվյալները ցույց են տալիս, որ Դաշտադեմի քարե իրերը բնորոշվում են մեծ բազմազանությամբ՝ թե՛ տեսակով, թե՛ մթերքի վերամշակման գործառնությունով: Ի տարբերություն բազալտե երկանքի և սանդի, որոնցով հնարավոր էր մշակել ամեն տեսակի մշակաբույս՝ ընդ որում, մթերքի վերամշակման տարբեր փուլերում, տուֆե գործիքները կարող էին օգտագործվել միայն որոշ բուսատեսակների համար՝ այն էլ մթերքի վերամշակման որոշակի փուլում³⁸:

Դաշտադեմի քարե գործիքների թվագրության խնդրին որոշակի վերապահումով ենք մոտենում: Հաշվի առնելով, որ դրանք մեծ մասամբ հայտնա-

³³ Արքահամյան 1956, 169, նկ. 64, 65; Акопян 2008, 51; Բաբաջանյան, Միրիջանյան 2013, 149, աղ. VII:

³⁴ Բաբաջանյան 2015, 94, աղ. 17, նկ. 5:

³⁵ Լոռե բերդաքաղաքից ևս հաճախ գտնվել են քարե կլոր գնդեր, որոնք հավանաբար օգտագործվել են որպես կշռաքար [տե՛ս Դարիբյան 2009, 175]:

³⁶ Որպես հնագույն հարվածող մարտական զենք՝ հիշվում է պարսատիկը, որը շատ հասարակ կառուցվածք ունի. այն կաշվից երկար երիզ է, որի կենտրոնը՝ լայն և կրկնաձավ գոգավոր մաս ունի, որտեղ դրվում է պարսաքարը [տե՛ս Արքահամյան 1950, 47]:

³⁷ Այս իրերը նման են Երևանի վաղերկաթեդարյան Համո–I քարայրից գտնված արձանիկներին, որոնք բնորոշվել են որպես պտղաբերության աստվածությունների նշանակալի վերարտադրություններ՝ պայմանական երկսեռությունն ընդգծող որոշակի մանրամասներով [տե՛ս Դեմիրխանյան, Ազիզյան 1985, 9–10]:

³⁸ Այս եզրահանգման համար հիմք է ծառայում քարի տեսակը, թե՛ն տուֆե դինգերը կարող էին օգտագործվել վերամշակման սկզբնական փուլում՝ ինչպես բազալտե սանդերը:

Այսպիսով, Դաշտադեմի քարե գործիքների տիպաբանական քննությունը հնարավորություն է ընձեռում իրականացնելու դրանց դասակարգումը, ինչպես նաև դիտարկելու մթերքի տեսակների և դրանց վերամշակման փուլերի հաջորդականությունը: Հնագիտական այլ գտածոների (հատկապես խեցեղենի) հետ զուգորդումը և համալիր ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև հնաբուսաբանական նմուշների վերլուծությունը կնպաստեն Դաշտադեմի ամրոցի տնտեսական-արտադրական որոշ ճյուղերի առավել ամբողջական պատկերի վերականգնմանը:

Խաչատրյան Ժ.Դ., Երկանքի առաջացումն ըստ Գառնիի պեղումներից հայտնաբերված նյութերի // Պատմա-քանասիրական հանդես, 1964, №1, 264–274:

ՀՈՐՈՍՅԱՆ 2007

Հորոսյան Ս. Գ., Հայոց ձիթհանության մշակույթը (XIX դ. – XX դ. առաջին կես). պատմագագադրական ուսումնասիրություն (խմբ. Գ. Գ. Սարգսյան) // Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 23, Երևան, «Գիտություն», 2007, 7–98:

ՂԱՐԻԲՅԱՆ 1983

Ղարիբյան Ի. Գ., Գլաձոր. Տեղադրությունը, պեղումները, վիմագիր արձանագրությունները, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1983:

ՂԱՐԻԲՅԱՆ 2009

Ղարիբյան Ի. Գ., Լոռի բերդաքաղաքը և նրա պեղումները, Երևան, «Գիտություն», 2009:

ՂԱՖԱԴԱՐՅԱՆ 1952

Ղաֆադարյան Կ. Գ., Դվին քաղաքը և նրա պեղումները, հ. 1, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1952:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ 1988

Պետրոսյան Հ. Լ., Գառնին IX–XIV դարերում Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988:

ՏԻՐԱՑՅԱՆ 1963

Տիրացյան Գ. Ա., Հացառատի ամրոցի 1962թ. պեղումները // ՀԽՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1963, № 12, 103–110:

АКОПЯН 2008

Акопян Н. Г., Раскопки Центрального квартала. Двин, IV. Город Двин и его раскопки (1981–1985 гг.), ред. А. А. Калантарян // Археологические раскопки в Армении, № 24, Ереван, «Гитутюн», 2008.

АСАТРЯН 2005

Асатрян Е. А., Закари берд (результаты раскопок), Институт археологии и этнографии НАН РА // Археологические раскопки в Армении, № 19, Ереван, «Гитутюн», 2005.

ВАРДАНЯН и др. 2012

Варданян Л. М., Сарксян Г. С., Тер-Саркисянц А. Е., Армяне, серия «Народы и культуры», Москва, «Наука», 2012.

ЕСАЯН 1992

Есаян Г. С., Материальная культура бассейна реки Агстев в развитом средневековье, Ереван, изд. ЕГУ, 1992.

ЕСАЯН 1985

Есаян Г. С., Раскопки средневекового поселения в Беркабере // Вестник общественных наук АН, 1985, № 6, 92–100.

МИНАСЯН 1978

Минасян Р. С., Классификация ручного жернового постава // Советская археология, № 3, Москва, 1978, 101–112.

MELKONYAN et al. 2017

Melkonyan H. A., Babajanyan A. A., Harutyunyan A., Davtyan D., Aghaian S. H., The excavations of Dashtadem fortress: preliminary report on 2015 fieldwork activity // Aramazd: Armenian journal of Near Eastern studies, 2017, vol. XI: 1–2, 263–292.

PARTON 2013

Parton H., Milling and Weaving Equipment, including Hand-held Stone Tools, Mortars, Querns, and Stone Vessels, Loom Weights, and Spindle Whorls // Excavations at Zevgma, Vol. 3 (ed. William Aylward), The Packard Humanities Institute, Chapter six, Los Altos, California, 2013, 295–344.

ԱՄՓՈՓԱԳՐԵՐ

Ա. Ա. Մարտիրոսյան

*Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ*Դաշտադեմի ամրոցի 2015 թվականի պեղումներով
հայտնաբերված կենցաղային քարե առարկաների
տնտեսական բաղադրիչի շուրջ*Հիմնաբաներ՝ սանդ, հավանգ, երկանք, տնտեսություն, մթերքի վերամշակություն, գինեգործություն, ջուլհակություն:*

Դաշտադեմի քարե իրերը բնորոշվում են մեծ բազմազանությամբ՝ թե՛ տեսակով, թե՛ մթերքների վերամշակման գործառնություններով: Քարե գործիքները դիտարկվում են մթերքի վերամշակման տեսանկյունից՝ փորձելով վերականգնել տնտեսության հիմնական ուղղություններին վերաբերող պատկերը (ալյուրի, հացամթերքի արտադրություն, ձիթագործություն, գինեգործություն, ջուլհակություն, ևն): Միաժամանակ, բացահայտվում են մի շարք խնդիրներ, որոնք հետագա ուսումնասիրության առարկա կարող են դառնալ: Դրանցից առաջինը կապվում է սանդի, հավանգի և երկանքի գործառնության տիպաբանման հետ:

A. A. Martirosyan

*Institute of Archaeology and Ethnography*On the Economic Component of Household Stone Production Objects
unearthed from the 2015 Excavations of the Dashtadem Fortress**Keywords:** mortar, hand millstone, economy, food reprocessing, winemaking, weaving.

The stone tools of the Dashtadem fortress are observed from the point of view of food processing, restoring the main directions of the economy. The data collected in the results of the 2015 archaeological excavations indicate that the stone products of the Dashtadem fortress are characterized by a large diversity, either type or function. At the same time, there are a number of questions that can be further studied.

The first of these is related to the function and quality of used material of the mortars and spindles. Unlike basalt mortars which cultivate all kinds of crops at different stages of the food processing, the tools made from tuff can be used only for certain plant species at a certain stage of products processing.

It is also important to clarify the archaeological context. The study of unearthed architectural complexes and a rich assemblage of archaeological material argues that the fortress actively functioned in the 12th century to the 1st quarter of 14th century further became an ordinary settlement. The stone items mainly have been found in the residential and economic complexes (granaries, clay ovens) of the later periods which allow us to date them to the 15th –18th centuries.

Thus, typological classification of stone tools unearthed during the excavations in Dashtadem allow us to control the sequence of products and their processing phases. Combining with other archaeological finds (especially ceramics) as well as analyzing archaeological samples, the complex research, will contribute to a more comprehensive study of some of the economic and manufacturing sectors in the Dashtadem fortress.

*А. А. Мартиросян
Института археологии и этнографии*

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных предметов, найденных из раскопок крепости Даштадем

Ключевые слова: ступка, жернова, хозяйство, переработка продуктов, виноделие, ткачество.

Каменные предметы, найденные в результате раскопок крепости Даштадем отличаются многообразием как в плане ассортимента, так и функций переработки сырья. Рассмотрение этих предметов с точки зрения переработки продуктов поможет восстановлению общей картины основных направлений экономики (производство муки, хлебных изделий, растительного масла, вина и т. д.). В свете сказанного возникает ряд вопросов, которые могут стать предметом дальнейших исследований.

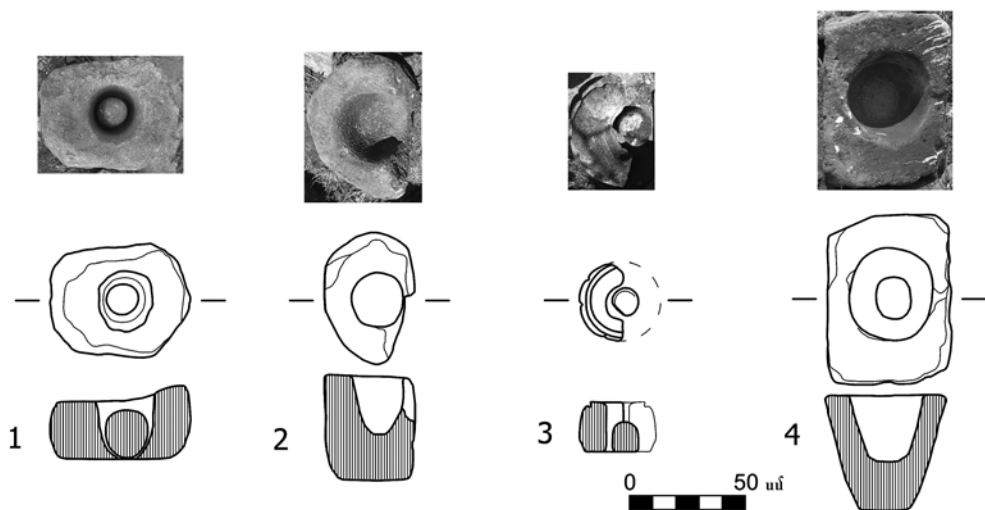
В частности, вопрос, связанный с функциональной типологией ступок и жерновов: В отличие от базальтовых ступок, с помощью которых можно культивировать все виды сельскохозяйственных культур на разных этапах переработки продуктов, ступки из туфа могут использоваться лишь для определенных видов растений и на определенном этапе переработки.

Весьма важно уточнение археологического контекста. Изучение архитектурных комплексов и богатого археологического материала показывает, что крепость активно функционировала в XII в. – до первой четверти XIV в., впоследствии она превратилась в обычное поселение. Каменные предметы в основном были найдены в жилых и хозяйственных комплексах (в зернохранилищах и глиняных печах) более поздних периодов, что позволяет датировать их XV–XVIII вв.

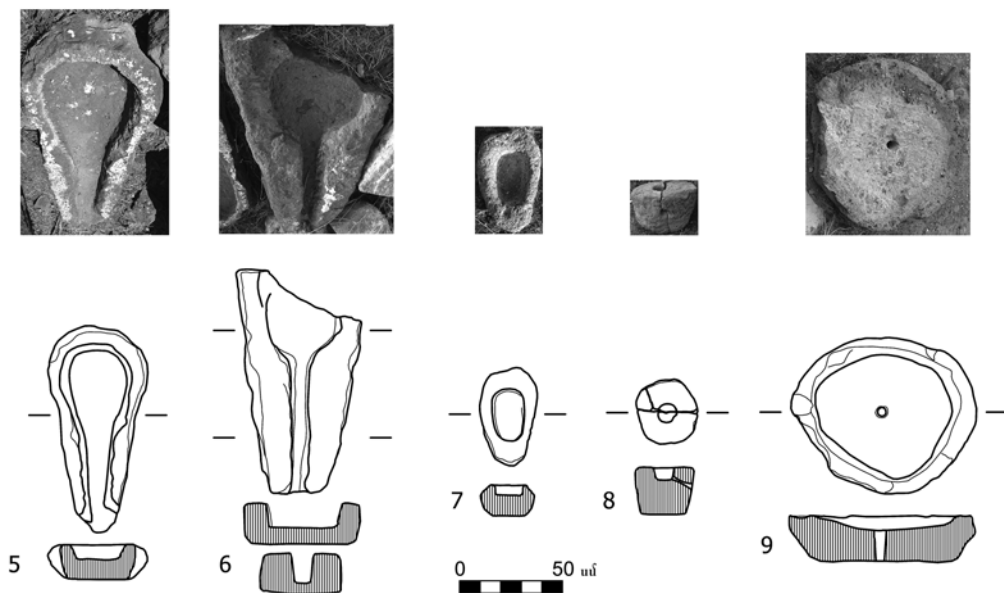
Таким образом, типологическая классификация каменных предметов, выявленных во время раскопок в Даштадеме, дает возможность проследить последовательность и фазы переработки продуктов. Комплексное исследование каменных и других археологических находок (особенно керамики) будет способствовать более всестороннему изучению экономического и производственного секторов в крепости Даштадем.

ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
3

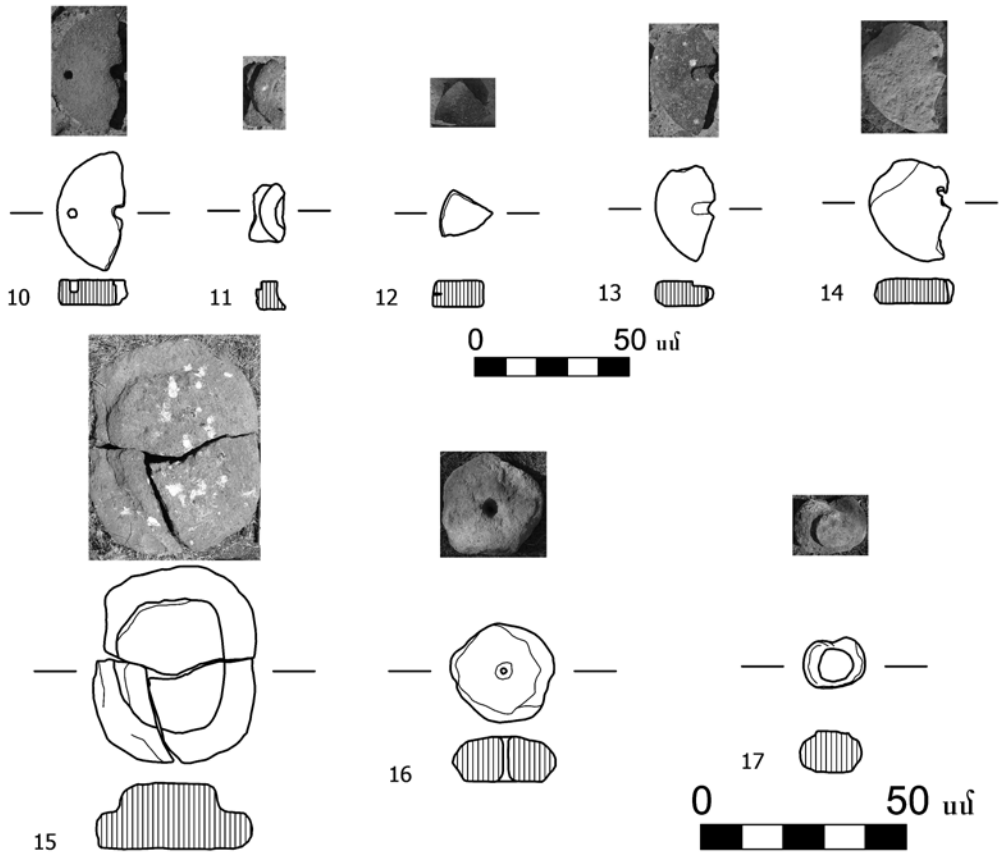
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ
ԵՒ
ԳԾԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

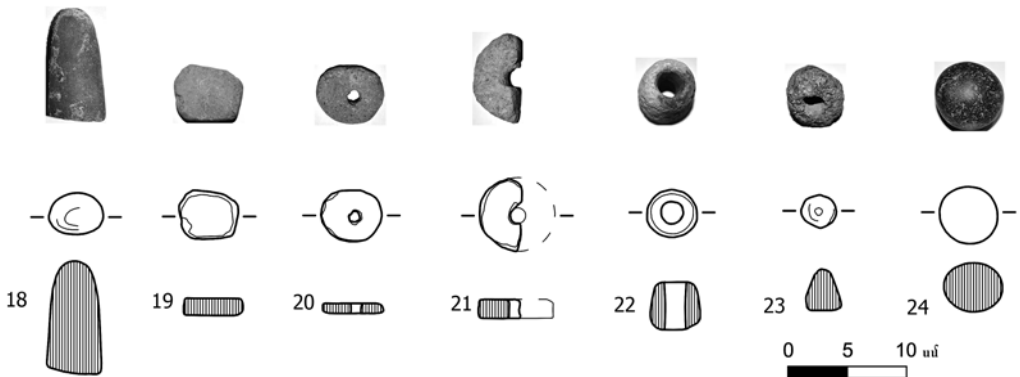
1. Բազալտե սանդ՝ սանդիպոռոնով, 2. Բազալտե սանդ,
3. Բազալտե սանդ՝ սանդիպոռոնով և դեկորատիվ մշակմամբ,
4. Տուֆե սանդ՝ կրկնակի օգտագործմամբ (եկեղեցու քար)

5. Տուֆե դինգ, 6. Տուֆե դինգ, 7. Տուֆե օվալաձև հավանգ,
8. Տուֆե հավանգ՝ օձանելիքի համար, 9. Բազալտե մեծ տառապան

10. Բազալտե երկանքի վերին աղացքար՝ լիսեռի անցքով, 11. Բազալտե երկանքի սրորին աղացքար՝ րապարակի տնու համար նախատեսված անցքով, 12. Բազալտե երկանքի վերին կոնաձև աղացքարի մնացորդ, 13. Բազալտե երկանքի վերին աղացքարի բեկոր՝ կողային մակերեսին լիսեռի համար նախատեսված անցքով, 14. Տուֆե երկանքի սրորին աղացքար, 15. Տուֆե՝ ուռուցիկ մակերեսով կտրված խցանաքար, 16. Տուֆե՝ կենտրոնում միջանցիկ եղուստով խցանաքար, 17. Տուֆե սնկակերպ փոքր խցան

18. Բազալտե ծեծիչ, 19. Տուֆե կոկիչ, 20. Ջուլիակի դազգաիի րոտե կախիկ
21. Տուֆե մանածագործական իր, 22. Տուֆե փքելք, 23. Տուֆե իր, 24. Կշտաքար

ՅԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աղայան Սոսե Հայկազի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Միջնադարյան Հայաստանի հնագիտության բաժնի ճարտարապետ-հետազոտող
soseh.aghaian@gmail.com

Բաբաջանյան Աստղիկ Ալեքսանդրի

պարմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Միջնադարյան Հայաստանի հնագիտության բաժնի գիրաշխատող
babajanyanastghik@yahoo.com

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պարմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխնօրեն, Վաղ հնագիտության բաժնի առաջատար գիրաշխատող, Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգագրության ամբիոնի դոցենտ
arsenbobokhyan@yahoo.com

Գրիգորյան Ավետիս Լորիսի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Միջնադարյան Հայաստանի հնագիտության բաժնի կրթներ գիրաշխատող
grigoryan.avetis.9@gmail.com

Դալայան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պարմության բաժնի վարիչի պաշտոնակատար
torqdal@yahoo.com

Խաչատուրեան Նայիրի Յարութինի

Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի Գիրացուցադրական բաժնի վարիչ
n.khatchadourian@gmail.com

Հարությունյան Տաթևիկ Էդվարդի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Վաղ հնագիտության բաժնի ավագ լաբորանտ
tatevharutyunyan@yahoo.com

Հովսեփյան Ռոման Աղասու

կենսաբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Հնակենսաբանության խմբի ավագ գիրաշխատող
roman.hovsepyan@iae.am

Մարտիրոսյան Արսեն Աշոտի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Միջնադարյան Հայաստանի հնագիտության բաժնի ավագ լաբորանտ
arsen-martirosyan-1989@mail.ru

Միրիջանյան Դիաննա Հրաչյայի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Միջնադարյան Հայաստանի հնագիտության բաժնի գիրաշխատող
dianamirijanyan@gmail.com

Միքայելյան Անահիտ Գագիկի

Սերգեյ Փարաշանովի թանգարանի գիրաշխարհող
anahitam@mail.ru

Մուրադյան Հայկուհի Մանվելի

Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի ասպիրանտ
Haykuhi.muradyan@ysu.am

Նալբանդյան Աննա Նորայրի

Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի ասպիրանտ
nalbandyananna@yahoo.com

Շախմուրադյան Մարիամ Սամվելի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Վաղ հնագիտության
բաժնի ավագ լաբորանտ, ասպիրանտ
mariam.shakhmuradyan@gmail.com

Ջուհարյան Ալեքսան Կարենի

երկրաբանական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի Վաղ հնագիտության բաժնի գիրաշխարհող
lyosh777@gmail.com

Վասիլևա Ելենա Եվգենիի

Ռուսաստանի Գիտությունների ակադեմիայի Հնագիտության ինստիտուտի
կրպակի գիրաշխարհող, ասպիրանտ
vasilieva.elena.ivanovo@gmail.com

Վարդանյան Բենիկ Վարդանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Վաղ հնագիտության
բաժնի կրպակի գիրաշխարհող, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական
հետազոտությունների կենտրոնի հայցորդ
vbenik@yahoo.com

Վարդանյան Նվարդ Խաչատուրի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և
ազգագրության ինստիտուտի Բանասիրության տեսության և պատմության
բաժնի գիրաշխարհող, Երևանի պետական համալսարանի Հայ գրականության
պատմության ամբիոնի դոցենտ
nvardv@yahoo.com

Ֆրանկլին Բեթրին Ջեյն

մարդաբանության թեկնածու, Պատմության, անտիկ ուսումնասիրությունների
և հնագիտության ֆակուլտետ, Բիրքեյի համալսարան, Լոնդոն
(Department of History, Classics and Archaeology, Birkbeck University of London)
kathryn.j.franklin@gmail.com

Անդրիկյան Արման Գևորգի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Սիյուրքի
հետազոտությունների բաժնի լաբորանտ
armanandrikian@gmail.com,

CONTENTS

PREHISTORICAL SOCIETIES

A. A. Bobokhyan Vishap Stelae according to Archival Materials of Atrpet	8
M. S. Shakhmuradyan Structure and Forms of ‘Desert Kites’	21
A. K. Juharyan Principles of Using Obsidian on the Territory of the Republic of Armenia in the Bronze Age according to the Data of pXRF Analysis	36
T. E. Harutyunyan Chronology and Typology of the Newly Discovered Pins of the Karashamb Site	47
B. V. Vardanyan Issues of Sociodemographic Differentiation for the Late Bronze Age in the Territory of Kura-Arax Mesopotamia according to the Lchashen Cemetery (16–13th cc. BC)	77
Roman Hovsepyan Plant Remains From Classical Period Jar-Burials in the Mastara–3 Archaeological Site (Republic of Armenia)	79

MIDDLE AGES

T. S. Dalalyan Some Notes on Conceptual Thoughts Pertaining to the Musical Instruments in the 13th Century	92
D. H. Mirijanyan, S. H. Aghayan Some Observations about the Gntouni Princely House’s Domains according to the Gravestone Inscriptions and Historiographic Sources	106
A. L. Grigoryan Sotk section of the Dvin-Partav Trade Route	117
Astghik Babajanyan, Kathryn Franklin Medieval cultural landscape in Vayots Dzor in the context of the Silk Road	125
A. A. Martirosyan On the Economic Component of Household Stone Production Objects Found from the Dashtadem Fortress	137
E. E. Vasileva Archaeological Study of Churchyards and Monastic Necropolises in Russia Today	148

TRADITIONAL RITUAL AND FOLKLORE

N. Kh. Vardanyan Composition and Functionality of Wedding Joke Song “Mother of Groom, Come out” in Ceremony	160
N. H. Khatchadourian Interaction and Interpenetration of Different Music Folklore Genres in Armenian Folk Lullabies	173

SOVIET AND POST-SOVIET PERIODS' SOCIAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

A. G. Mikayelyan Ethnography of Prison Based on Parajanov's Works	186
H. M. Muradyan «Houses of culture» in Soviet and Post-Soviet Times: Semantic and Functional Transformations and Heredity	194
A. N. Nalbandyan Turkish Cultural Policy in Georgia	204
DIASPORA ISSUES	
A. G. Andrikyan The Current State of K. Pals Patriarchy	215
Information about authors	224

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРВОБЫТНЫЕ ОБЩЕСТВА

А. А. Бобохян Вишапоидные стелы согласно архивным материалам Атрпета	8
М. С. Шахмурадян Структура и формы «пустынных змей»	21
А. К. Джугарян Принципы утилизации обсидиана в эпоху бронзы по данным рXRF анализа образцов с территории РА	36
Т. Э. Арутюнян Хронология и типология новонайденных карашамбских булавок	47
Б. В. Варданян Вопросы палеодемографических исследований в эпоху поздней бронзы Куро-араксского междуречья по материалам лчашенского могильника (16–13 вв. до н.э.)	65
Р. А. Овсепян Растительные остатки из карасных захоронений античного периода археологического памятника Мастара–3 (Республика Армения)	79

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Т. С. Далалян Некоторые замечания к мировоззренческому восприятию музыкальных инструментов в 13-ом веке	92
Д. Гр. Мириджанян, С. А. Агаян Некоторые замечания о владениях княжеского рода Гнтуни согласно надгробным надписям и историографическим источникам	106
А. Л. Григорян Соткский участок торгового пути Двин-Партав	117

Астхик Бабаджанян, Кэтрин Франклин

Средневековый культурный ландшафт в Вайоц Дзоре
в контексте Шелкового пути

125

А. А. Мартиросян

Об экономическом компоненте бытовых каменных производственных
предметов найденных из раскопок крепости Даштадем

137

Е. Е. Васильева

Археологическое изучение городских и монастырских некрополей
в России сегодня

148

ТРАДИЦИОННЫЙ РИТУАЛ И ФОЛЬКЛОР

Н. Х. Варданян

Композиция и функциональность в ритуале шутилой свадебной песни
«Мать жениха, выходи»

160

Н. А. Хачатурян

Взаимодействие и интерпенетрация разных музыкальных
фольклорных жанров в армянских народных колыбельных

173

СОЦИАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИЯ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ПЕРИОДОВ

А. Г. Микаелян

Тюремная этнография согласно произведениям Параджанова

186

А. М. Мурадян

«Дома культуры» в советский и постсоветский период:
семантические и функциональные преобразования и наследие

194

А. Н. Налбандян

Культурная политика Турции в Грузии

204

ДИАСПОРАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

А. Г. Андрикан

Современный статус Константинопольского патриархата

215

Сведения об авторах

224

ՀԱԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
3

Ձևավորումը և էջադրումը՝
Արթուր Հարությունյանի

ISBN 978-9939-9178-9-4

9 789939 917894